

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВНОГО СЕКТАНТСТВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

У статті аналізуються особливості соціалізації православного сектантства в незалежній Україні, зокрема Істинно православної церкви, Істинно православних християн, а також релігійного утворення харизматичного спрямування – леонтіївців.

Ключові слова: православне сектантство, Істинно православна церква, Істинно православні християни, леонтіївці, соціалізація, Православна церква.

Вступ. У процесі дослідження сектантських об'єднань православного кореня доведено, що ми не можемо говорити про масштабність діяльності релігійних утворень, які належать духовному християнству (христовірам, скопцям, духоборам, молоканам). Духовне християнство, яке виникло як одна із спроб пошуків духовності, відтворення народного богослов'я в умовах кризи Православної Церкви, до деякої міри справилось із своїм історичним завданням, а тому соціальна загостреність їх догматики поступово трансформується у сферу збереження морально-етичних і культурних традицій. Актуальність обраної теми обумовлена тим, що соціальна значущість сект православного походження зумовлюється насамперед тим, що вони виявилися спроможними задовольняти важливі проблеми людей на індивідуальному рівні.

Постановка завдання. На підставі особистих інтерв'ю, бесід з віруючими, контент-аналізу релігійної літератури нами встановлено, що найбільш активними і перспективними у своєму розвитку у сьогоденній Україні є Істинно православна церква, Істинно православні християни, а також релігійне утворення харизматичного спрямування православного походження – леонтіївці. Після жорстоких гонінь і репресій з боку радянської влади названі релігійні об'єднання не лише вистояли, але й зберегли свої віросповідні основи і практику, які були змінені з урахуванням колізій сучасного життя. Крім того, Істинно православна церква (ІПЦ) й Істинно православні християни (ІПХ), а також леонтіївці створюють нові громади, розширюють географію свого впливу, залучають до громад освічену молодь. Тому дослідження обумовлено необхідністю з'ясування особливостей соціалізації православного сектантства в незалежній Україні.

Результати. Зміни у соціальному середовищі, які відбулися у роки незалежності, рельєфно виявили протиречні характеристики у розвитку православного сектантства. Задоволені сотні звернень віруючих про реєстрацію їх релігійних громад, будівництво, купівлю або ж реставрацію культових споруд; значно полегшилась ситуація з духовною літературою, нестаток якої відчували віруючі, припинена будь-яка адміністративна опіка над релігійними організаціями.

В той же час, хоча ІПЦ й ІПХ вийшли із підпілля, вони принципово не беруть участі в жодних політичних рухах і кампаніях. Головний принцип, яким керуються Істинно православні, – збереження чистоти істинного православ'я і внутрішньої свободи Церкви від руйнівних впливів „стихий світу цього” [3, с.12]. Члени ІПЦ, ІПХ не беруть участі в голосуванні до рад різних рівнів. У бесідах з прихожанами авторка цікавилась їхнім ставленням до колишньої радянської влади і до сучасної. Відповідь була наступною: комуністична влада була богоборницькою, а сучасна є безбожною. Тобто позиція Істинно православних у ставленні до влади практично не змінилася. Державну владу як таку вони не визнають, хоча всі прихожани є законослухняними громадянами.

Сучасні громади ІПЦ у порівнянні з протестантськими громадами є нечисленні, як правило, складаються із 5–7 сімей; члени громад добре обізнані з основними віросповідними принципами, знають порядок обрядів і таїнств, добре ознайомлені з церковно-релігійною літературою, а також історичною літературою, в якій йдеться про розвиток Істинно православної церкви і Російської Православної Церкви. Прихожани ІПЦ виявляють інтерес до літератури з історії України і Росії [5, арк.3]. Проте значна увага приділяється життю подвижників церкви, подіям містичного характеру, чудотворним іконам. Як і раніше, ІПЦ вважає канонізацію Миколи II законною. У переважній більшості приходів ІПЦ, зокрема в Свято-Іоаннівській церкві м. Києва, по закінченні літургії прихожани виконують гімн Російської імперії „Боже, царя храни”. Наші спостереження дають можливість говорити про те, що виконання гімну прихожанами свідчить не стільки про монархічні настрої ІПЦ, скільки про збереження внутріцерковної традиції. Так, наприклад, із 35 опитаних прихожан названої церкви лише 5 могли дати чітке пояснення стосовно терміна „монархія” і

відповіді на запитання: хто такий Микола II?

Слід відмітити, що стан пристосування громад ППЦ до нових умов викликав до життя певні проблеми інституційного, канонічного, юрисдикційного значення. Так, скажімо, одним із принципових питань для прихожан ППЦ у Чернігові, Вінниці, Донецьку і Донецькій області, а також у Дніпропетровську, Сумській області є питання щодо назви їхнього релігійного об'єднання. Невдоволення прихожан ППЦ викликає їх приналежність до Російської Православної Церкви, оскільки вони наполягають на назві своєї церкви „Руська” замість „Російська”. Вони вважають, що назва „Руська Істинно православна церква” історично і канонічно належить Катакомбній церкві в СРСР, яку з 1982 р. очолював архієпископ Лазар (Журбенко) Одеський. На їх думку, вона є не етнічного, а духовно-історіософського характеру. Віруючі цієї церкви самоідентифікують свою приналежність не до „Російської” (за етнічним принципом), але саме до „Руської церкви” (за духовно-віросповідним принципом). Для прихожан ППЦ це є питання принципового канонічно-віросповідного характеру [5, арк. 4].

В той же час у Києві діє Свято-Іоаннівська церква і монастир, які належать Російській Істинно православної церкви. Як заявляють прихожани Руської Істинно православної церкви і Російської Істинно православної церкви, між ними ніколи не виникало і не виникає духовних суперечностей. На підставі наших спостережень ми дійшли до висновку, що основною причиною неможливості об'єднання з ортодоксальною Православною Церквою є „сергіянська і екуменічна ересі” останньої. Під сергіянською ерессю прихожани ППЦ мають на увазі той факт, що їхня церква виникла й організаційно оформилася наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. в результаті відмови більшості єпископату і духівництва Православної Церкви від співробітництва з комуністичною владою СРСР, на що пішло керівництво РПЦ на чолі з митрополитом Сергієм (Старгородським). Представники сучасної Істинно православної церкви заявляють, що хоча митрополит Сергій і зберіг організаційну структуру церкви, але не зберіг чистоту і праведність православної віри, а тому не лише про об'єднання, а й про будь-які контакти із сергіянською, тобто Російською Православною Церквою мови бути не може.

На нашу думку, така позиція ППЦ є принциповою, але може бути й неостатньою. Прикладом трансформації поглядів на питання об'єднання з Російською Православною Церквою є події травня 2007 р., коли у Москві Патріарх Московський і всієї Русі Олексій II і першоієрарх Російської Православної Церкви за кордоном Лавр підписали Акт про канонічне спілкування.

Під час бесіди з протоієреєм Олексієм (Пергаменцевим), який є очільником громади Російської Істинно православної церкви у м. Києві, нами з'ясовано, що він і його громада вкрай негативно поставилися до підписання Акту про канонічне спілкування між Російською Православною Церквою і Російською Православною Церквою за кордоном. Причинами такої реакції на підписання документа і проведення спільної літургії стали звинувачення Російської Православної Церкви Московського Патріархату у розколі православ'я у 20-х – 30-х рр. ХХ ст., а також у „сергіянській і екуменічній ересі”. На думку отця Олексія, Православна Церква (мається на увазі РПЦ МП), яка не здійснила обряду покаяння перед своїми духовними ієрархами, духовенством і парафіянами за трагічні помилки минулих десятиліть, є безблагодатною, що унеможливує будь-яке спілкування з нею. Крім того, він висловив думку, яку ми цілком підтримуємо, що підписання Акту про канонічне спілкування між двома церквами є подією політичної ваги, що була покликана продемонструвати світу зацікавленість російського президента в об'єднанні православних церков, створенні єдиного Російського православного центру як охоронця національних традицій і духовності народів Росії.

Середній вік прихожан ППЦ – 30-40 років, що свідчить про те, що в громади вони прийшли самостійно, керуючись світоглядними міркуваннями. Всі члени громад мають середню спеціальну, або вищу освіту. Так, прихожани ППЦ м. Чернігова всі без винятку мають вищу освіту.

Не припинили свою діяльність й Істинно православні християни. Найбільша кількість громад ППХ зосереджена у Харківській області. Є громади ППХ у Луганській і Сумській областях і нами виявлена одна громада, яка діє у с.Гільча Здолбунівського району Рівненської області.

ППХ – релігійне утворення, яке визнає догмати православного віровчення, але протиставляє себе сучасній Православній Церкві в якості єдиного монопольного правонаступника, носія „святої православної апостольської соборної церкви”.

У бесідах з прихожанами ППЦ ми з'ясували, що вони сприймають ППХ як секту всередині своєї церкви, щось на зразок безповівства у старообрядництві, тобто не вбачають в ППХ самостійного релігійного об'єднання.

В центрі релігійного світогляду ППХ стоїть ідея настання ери Антихриста, кінець світу і друге пришестя на Землю Христа. У радянські часи, коли формувались віросповідні основи релігійного об'єднання ППХ, під Антихристом розумілась атеїстична радянська влада. Для ППХ ця ідея була визначальною у боротьбі з радянським тоталітаризмом. Результати бесід з прихожанами с. Гільча

привели нас до висновку, що хоча ідея Антихриста залишається провідною в релігійній ідеології ППХ, але зміст її змінився. Прихід Антихриста тепер пов'язується з якимись екологічними, техногенними катастрофами або ж економічними кризами.

Зміни змісту поняття про Антихриста спричинили зміну і побутового життя. Якщо раніше вживання м'ясної їжі, бакалійних продуктів, носіння фабричного одягу оголошувалось „знадою” Антихриста, то зараз немає жодного значення. М'ясу їжу не вживають лише під час постів, які в ППХ збігаються з постами Православної Церкви.

Починаючи з кінця 60-х рр. ХХ ст., поступово змінюється ставлення членів ППХ до суспільного життя: їхні діти починають відвідувати школу, навчатися у середніх спеціальних закладах, рідкісною стає відмова від праці на державних підприємствах або ж у колективних господарствах.

Сьогодні громади ППХ, як і раніше становлять люди, які у переважній більшості зайняті сільськогосподарською працею. Освітній рівень нижчий, ніж у членів ПЦ, але переважно всі мають середню або середню спеціальну освіту.

Істинно православна церква й істинно православні християни з початку свого виникнення мали чітку політичну спрямованість, оскільки їх виникнення було обумовлене тим, що значна частина православного духовенства і парафіян не визнавала комуністично-атеїстичний режим і лояльну до нього Православну Церкву на чолі з митрополитом Сергієм. До створення ПЦ й ППХ серед релігійних об'єднань православного походження лише в середовищі скопецтва були поширені політичні мотиви. Це був різновид православного протистояння радянській тоталітарній державі і своєрідна форма протесту до офіційного православ'я. Власне, це був не конфлікт вір, а конфлікт духовенства який згодом переріс у сліпе протистояння істинно православних, офіційної Православної Церкви і держави.

Останнім часом в середовищі як світському, так і богословському висловлюється думка про безперспективність і нежиттєздатність релігійних течій і сект православного коріння [2 с. 203–204]. Хочемо зауважити, що така думка є безпідставною. Наведемо лише один приклад, який свідчить не тільки про трансформацію віросповідних основ православного сектанства в епоху постмодерну, а й про його стійкість, життєздатність. Так, на початку ХХІ ст., зокрема у 2000–2009 рр. все більше поширює географію і віросповідний вплив релігійне об'єднання православного походження харизматичного спрямування – леонтіївці. Окрім Рівненської, Житомирської, Хмельницької, Вінницької областей, громади леонтіївців діють і у Білоцерківському районі Київської області. Вже наприкінці 30-х рр. ХХ ст. Леонтій вибудував своєрідну ієрархію релігійної громади. Своїх помічників і помічниць він називав „апостолами” (всього їх було 12) і мирноносцями, а простих парафіян „дітками”.

Після смерті Леонтія (1973 р.) керівництво вірними переходить до рук його найбільш відданих учнів – Михайла Гнесюка (одного із „апостолів”) і священника Православної Церкви Московського патріархату Миколи Данилюка (Миколая Рогачівського за назвою с. Рогачів, Рівненського району, Рівненської області). Власне з цього моменту розпочинається осмислення та пошук своєї віросповідної ідентичності леонтіївцями. У межах релігійної течії формується три напрямки: одні вважають Леонтія благочестивою людиною, і оскільки він помер у мирі з Православною Церквою, то за нього, безумовно, потрібно молитися. Інші вважають його за великого святого і пропагують вчення Леонтія. Ще одна група віруючих вшановує Леонтія як самого Саваофа. Тобто вони є виразниками найбільш крайніх поглядів стосовно релігійної спадщини проповідника. Цей коротенький історичний екскурс ми зробили для того, щоб акцентувати увагу на неоднозначній оцінці діяльності Леонтія, ще за його життя, в середовищі православних парафіян, духовенства і чернецтва. Доречі, до теперішнього часу на роковини і щопівроку з дня смерті Леонтія влаштовуються панахиди, на які збирається до 5 тисяч паломників не лише з України, а й інших країн СНД.

Дедалі частіше піднімається питання не лише про канонізацію Леонтія, а і його сподвижниць – Херувими (Олександри Наумової), яка померла 1968 року і похована у с. Застав'я Гошанського району, Рівненської області. Земля з її могили (так само, як і з могили Леонтія) вважається цілющою, а фото, де вона зображена з посохом та клунком теж мають нібито „цілющі” властивості.

Знаковим є те, що у Городоцькому жіночому Свято-Миколаївському монастирі, з благословіння митрополита Володимира (Сабодана), тричі відбувалося засідання Синодальної комісії де присутніми були ієрархи православ'я, ректори духовних семінарій, представники нижчого парафіяльного духовенства. Було доведено, що прагнення нав'язати думку про Леонтія, що ніби то він „святий”, а то й сам „бог Саваоф” походить не лише від мирян, але й від духовенства. Крім того, Синодальна комісія визнала вчення Леонтія еретичним, яке руйнує основи святої Православної Церкви [5, арк. 1].

Але останні події на Рівненщині (маємо на увазі похорони Михайла Гнесюка, одного з найвідданіших учнів Леонтія, його „апостола”, пропагандиста вчення, які відбулися 13 лютого 2009 р. у м. Корець) явно суперечать постановам Синодальної богословської комісії. При великій кількості

народу (близько 6 тисяч осіб) участь у церемонії поховання взяли митрополит Дніпропетровський і Павлоградський Іриней, архієпископ Рівненський і Острівський Варфоломій, представник від Патріарха Кирила – архієпископ Ігнатій та багато інших ієрархів Православної Церкви, а також низове парафіяльне духовенство, ченці, настоятелі монастирів. Тобто на загальному тлі толерантного ставлення православ'я до феномена леонтіївщини, наявності великих груп православних священників, які не лише симпатизують, а й намагаються популяризувати леонтіївщину, губиться головний нерв, який кваліфікує леонтіївців як еретичну течію. Все разом це засвідчує, що такий феномен потрібний нинішньому православ'ю України, яке переживає кризу.

Особливістю леонтіївців є те, що ні сам проповідник, ні його послідовники ніколи відверто не поривали з Православною Церквою. Навпаки, вони активно використовували і використовують всі православні інституції і зібрання для пропаганди власних ідей. Мета леонтіївців – очистити православ'я від скверни, не пориваючи з ним повністю.

І ще про одне. Ми хочемо звернути увагу не лише на релігійний феномен леонтіївців, його унікальність, а головним чином на проблему виникнення подібних феноменів в лоні Православної Церкви. Адже історія православ'я знала і знає і мальованців, і підгорнівців, й інокентіївців – це лише релігійні об'єднання харизматичного спрямування православного походження, які вийшли за межі якогось одного регіону. А скільки таких течій залишилися поза увагою дослідників? Всі названі течії були засновані православними і діяли в лоні Православної Церкви. Парадоксальним є той факт, що підгорнівці й інокентіївці намагалися відверто порвати усі зв'язки з Православною Церквою; інокентіївці навіть офіційно зверталися до уряду з проханням надати їм можливість діяти як самостійній церкві. Православна ж Церква лише обмежувалася окремими зауваженнями на адресу своїх опонентів.

Серед головних видів діяльності сект православного походження найважливішою залишалась культова, основу якої становить богослужіння. Воно здійснюється в традиційних для них формах, зберігаючи елементи релігійної практики, які вже певною мірою стали класичними. В міру змін соціально-економічних і політичних умов змінюються підходи до змісту та характеру проповіді, яка покликана задовольняти потреби нового покоління віруючих.

Лібералізація державної політики стосовно релігії та церкви забезпечила задоволення віросповідних інтересів православних сект. Потреба у конфесійному самовизначенні втрачає свою гостроту і поступово відходить на другий план.

Одночасно протягом 90-х років ХХ ст. в загальній динаміці позаконфесійних зв'язків спостерігається зростання їхньої довіри до державних органів влади. Проте соціальна значущість сект православного походження зумовлюється насамперед тим, що вони виявилися спроможними на індивідуальному рівні задовольняти проблеми людей: чітко виявилися у православному сектантстві особистісно-значущі функції – світоглядна, комунікативна та компенсаторна; суспільно-важливі функції – консолідуюча та інтегруюча – помітні значно менше. Причиною такого явища є впевненість кожного релігійного об'єднання у винятковості й цінності лише своєї віри.

Претензія на абсолютне володіння істиною, відокремлення релігійного об'єднання православного походження призвели до виникнення специфічної психології, для якої властивим є усвідомлення власної винятковості, моральної і релігійної переваги над іновірцями та невірними.

Висновки. Хоча фундаментальні принципи православних сект залишаються незмінними, їхнє соціальне обличчя в останні десятиліття ХХ ст. і на початку ХХІ ст. змінюється завдяки оновленню внутрішнього складу: через підвищення освітнього рівня, суспільного статусу їхніх членів, а також розширення взаємодії з різними організаціями в державі і за кордоном. Так, наприклад, духовні християни, зокрема духобори, створивши Раду об'єднання духовних борців Росії, яка займається роботою з одновірцями, в тому числі й з тими, хто проживає в далекому зарубіжжі, налагодили цілком лояльні зв'язки не лише з органами державної влади різних рівнів у країнах СНД, а й за кордоном. Більше того, за кордоном вони виступають як своєрідні послани народної дипломатії.

Релігійна діяльність перестає носити архіважливий характер у життєдіяльності православних сект, як це було в минулому. Вона стає доповненням до основних видів діяльності, а тому зникає релігійний фанатизм, який був властивий цим релігійним об'єднанням ще в минулі десятиліття. Особливо це стосується Істинно-православної церкви й Істино-православних християн. Разом з тим, цей факт змушує лідерів православних утворень шукати більш гнучкі форми організації своєї релігійної практики.

Ще одна тенденція, на яку варто звернути увагу, пов'язана з активним переміщенням учасників православних сект і течій із села до міста. Явище це є закономірним і відповідне процесам урбанізації. Протягом довгого періоду місто стикалось (і продовжує стикатись) не з окремими групами сільських мігрантів, а із значною кількістю вихідців із села. Вони завжди складали домінуюче джерело росту міського населення, доля природного приросту городян ніколи не була

провідною. Це призвело до того, що навіть прихожани, які належать до Істинно-православних християн, які традиційно вважалися селянами, за своїм складом, утворюють свої громади у містах. В контексті даної теми це явище можна пояснити тим, що переважна більшість міського населення надіється на повернення і не прагне до набуття статусу міського жителя. Свідомо чи несвідомо вони відтворюють у нових місцях проживання звичний спосіб життя, в тому числі і духовну автономію.

Література

1. Академічне релігієзнавство. Підручник.// За наук. ред. А. Колодного. – К., 2000.
2. Гараджа В.И. Социология религии. – М.: Инфра – 2005.
3. Исипова И.И. Сквозь огонь мучений и воду слез. – М.: Б/в. – 1998.
4. Рівненський обласний краєзнавчий музей. – ФУШД.
5. Поточний архів Чернігівської державної обласної адміністрації. – Спр. 11, арк. 3.
6. Шугасва Л. М. Православне сектантство в Україні: особливості трансформації. – Рівне, 2009.

Summary

Lyudmyla Shuhayeva

The Peculiarities of Socialization of Orthodox Sectarianism in Independent Ukraine

In the article L.Shuhayeva analyses the peculiarities of socialization of orthodox sectarianism in independent Ukraine, in particular the truly orthodox church, truly orthodox Christians, religious community and Charismatic trend of "Leontiyevtsy".

УДК 321.64:[316/614^281/9]«1939/1945»

© Ірина Булига
м. Рівне

ВПЛИВ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ПРАВОСЛАВНОЇ ВІРУЮЧОЇ ЛЮДИНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

У даній статті аналізуються особливості впливу тоталітарних режимів на процеси соціалізації православної віруючої людини, визначається роль зовнішніх і внутрішніх факторів в її житті під час кризових суспільних явищ, спричинених Другою світовою війною.

Ключові слова: соціалізація, віруюча людина, тоталітаризм, релігія, Православна церква, Друга світова війна.

Вступ. Трансформаційні процеси, які відбуваються в українському суспільстві, значимість соціальних змін останніх десятиліть, переоцінка ролі і функцій релігії, як вічного закономірного інституту, що відіграє значну роль у житті суспільства та утверджує пріоритети духовності, актуалізують проблему забезпечення органічного і цілісного процесу соціалізації особистості, важливими факторами якої виступає феномен перебування індивіда в певному соціумі, з властивим йому зовнішнім та внутрішнім устроєм. З огляду на цей фактор, ми хочемо привернути увагу на події Другої світової війни, коли тисячі православних були кинуті в лещата тотального контролю над релігійною активністю, майже повного її обмеження культовою сферою, репресій проти релігійних дисидентів. Наш вибір обумовлений тим, що саме Друга світова війна зіштовхнула православну віруючу людину західної України, яка мала високу релігійну свідомість, з іншим соціальним досвідом тоталітаризмів (радянським і німецьким) за плечима яких стояла масова атеїзація 20 – 30-х років ХХ ст. та заміна гуманістичної системи цінностей нормами дохристиянської епохи.

Обов'язковою умовою становлення довготривалого тоталітарного порядку є знищення традиційної релігійної свідомості як незалежної від державного контролю сфери, яка в значній мірі визначає систему суспільних морально-етичних координат. Її місце режим прагне заповнити власними базисними установками маніпулятивно-псевдосакрального характеру. Таким чином усталена свідомість віруючої людини зазнає постійних трансформацій як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. З огляду на трагізм і катастрофічність спадщини тоталітаризму, необхідним є вивчення та критичне переосмислення його негативного досвіду, виявлення, аналіз і систематизація детермінант, що зумовлюють і впливають на зазначені процеси. Підкреслимо, що окремі аспекти поставленої проблематики досліджували М.Пірен [7], Н.Стоколос [9], Л.Суятінова [10], та ін.